

УДК 130.122:281.9

Т 49

Олександр ТКАЧЕНКО

ДО ПРОБЛЕМИ КРИЗИ ДУХОВНОСТІ У ВИМІРАХ ПРАВОСЛАВ'Я

У статті актуалізуються основні аспекти кризи духовності: антропологічний, релігійний, раціоналістичний, втрати єдності традиції і свободи. Одна із головних ідей дослідження – людина як особистий, свободний і відповідальний дух. Стверджується, що бездуховність у науці, мистецтві, політиці, сім'ї бере початок із особистої бездуховності. Сучасній людині необхідно повернутися до любові, цільності віри і смирення.

Ключові слова: *аскеза, віра, релігійний досвід, духовність, криза, любов, раціоналізм, свобода, традиція, творчість.*

Постановка проблеми. В останні століття проблема кризи духовності – одна із головних у соціально-філософському знанні. Оновлення, про яке говорив І. Льїн у 50 рр. ХХ ст. [10], вийшло за межі однієї епохи і сьогодні, на жаль, духовне життя продовжує спрощуватися, “живі людські пориви, щирість, чутливість або вмирають, або перетворюються на дикі, вульгарні, примітивні пристрасті, жива людська душа стає середовищем комбінаторно-обчислювальної діяльності” [13, 8].

Чуття та інтереси людини так міцно закоренилися в земному, що потрібна не менша сила, щоб піднести їх угору. “Усвідомлюючи свою виснаженість як мандрівник у пустелі, спраглий звичайної води, Дух прагне, здається, аби відсвіжитися, бодай убогого чуття божественності...” [7, 17]. Усупереч нестримним зрушенням, людство ніколи не втрачало особливої духовної направленості моралі, мистецтва, науки, виховання. “Неможливо заперечувати,

що духовне життя сучасної людини є дуже важким і це полягає в тому, що ми, слабкі і метушливі люди, покликані якоюсь невблаганною закономірністю духовної епохи зберігати у навколишньому світі постійну пам'ять про Бога" [27].

Проблема кризи духовності актуалізується через посилене бажання провідних європейських країн остаточно відмовити християнству в суспільному впливі, замкнути його у межах приватного життя. У Декларації Помісного Собору УПЦ Київського Патріархату зазначається: "вперте небажання згадувати в основоположному документі Європейського Союзу про християнське коріння Європи, штовхає цю цивілізацію ще ближче до глибокої кризи і розпаду" [16].

Отже, постала необхідність зрозуміти "духовний стан сучасного світу із самого християнства, визначити світову кризу як подію всередині християнства, християнської універсальності" [5, 486].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На такій направленості соціально-гуманітарного знання, пошуках нової наукової стратегії зосереджена увага С. Хоружого. На його думку, криза у розумінні людини може бути подолана завдяки зверненню до досвіду християнської аскези, тобто традиції ісихастського подвижництва. "У сучасності відбувається антропологічна криза, і в її атмосфері позиції негативного антропологізму набувають популярності і ваги. Але, незалежно від характеру оцінок, антропологічний поворот думки стає реальністю у всіх сферах" [29, 157].

Актуальною в цьому плані постає монографія В. Лімонченко "Опыт философской аналитики антропологического дискурса в Православии" [13]. Ми підтримуємо авторку в тому, що *осмислення православного релігійного досвіду* – це стрижень нової парадигми. В. Лімонченко дійшла до одного із важливих для нашого дослідження висновку: "саме християнська догматика є найрадикальнішим варіантом критико-аналітичної установки на ситуацію людини, виявляючи граничний і гранично насичений понятійний фокус" [13, 266 – 267].

Обмеженість інтелектуалізму в дослідженні духовності та акцент на необхідності звернення до релігійної свідомості ми простежуємо в науковому доробку С. Токаревої "Проблемы духовного опыта и методологические основания анализа духовности" [20]. Дослідниця наголошує: "щоб вчення про духовність стало плідним, воно має бути вкорінене у відповідному ґрунті. Таким ґрунтом є релігійна свідомість. Без цього джерела, цієї основи про духов-

ність можна говорити тільки найбанальніші речі” [20, 251]. Утрата істинної релігійної віри неминуче призводить до бездуховності. У контексті сказаного, слова Апостола Павла – “Отже, браття, стійте й тримайтеся передань, яких ви навчилися чи то словом, чи нашим посланням” (2 Фес. 2: 15) – звучать особливо актуально.

Мета статті – актуалізувати ідеї представників православ’я щодо кризи духовності.

Перш ніж заглибитися у зміст, представлену у статті проблеми, коротко зупинимось на основних поняттях. Поняття “криза”, на наш погляд, відображає не стільки негативні тенденції, скільки містить у собі розуміння історії людства як *діалектичного* становлення Світового Духа, тим самим заперечуючи ідеї прогресивного розвитку. Не випадково, на початку ХХ ст. С. Франк зазначав, що “ми втратили віру в прогрес і вважаємо прогрес поняттям хибним, туманним і довільним. Людство загалом, а європейське людство зокрема, – зовсім не безперервно вдосконалюється... Навпаки, воно блукає без певного напрямку, піднімаючись на вершини і знову падаючи з них у безодню, і кожна епоха живе певною вірою, неправдивістю або односторонністю якої опісля викривається...” [26, 141].

Отже, йдеться про кардинальні зміни наявного функціонального стану рівнів соціальної системи (суспільства, соціальних інститутів, організацій, груп, особистості), стан невизначеності, породжений утратою певних *світоглядних основ*. І якщо пригадати історію, то людство постійно впадає в такі кризи.

Не претендуючи на критичний аналіз різноманітних визначень духовності, спробуємо окреслити предметне поле цього феномену, який неможливо уявити у чітких визначеннях понять і категорій. (Складність полягає в тому, що предметом вивчення духовності постає духовний досвід).

В історії філософії можна виокремити декілька важливих напрямів трактування духовного досвіду. Новоевропейська філософія ототожнювала духовний досвід із досвідом свідомої діяльності, включаючи ментальні та емоційні процеси. Але еволюція духовного досвіду не зводиться тільки до інтелектуальної діяльності. Представники релігійної філософії розуміли духовний досвід як досвід сходження людини до Божественного Духа й злиття з

ним. Без такої взаємодії духовне життя деградує, набуваючи спотворених форм як на особистісному, так і соціальному рівнях.

Отже, духовність – це сфера відношення людини до Бога, особливий стан душі, який утримує цілісність та смисл існування людини. У цьому феномені ми віднаходимо специфічно моральний зміст, сферу художньої творчості, пізнавальне відношення людини до світу.

1. Криза духовності як релігійна криза.

Одна із головних причин релігійної кризи – втрата віруючою людиною життєвості *релігійного досвіду*. Ідеться про внутрішній зміст релігійності, яка не визначається тільки догматикою, обрядовістю, церковною практикою.

Звертаючи увагу передовсім на себе, розумію: віра *цілісно* не охоплює мене і *цілісно* не визначає мої вчинки. Також “сучасне людство багате на «православних», «католиків» і «протестантів», для яких християнство є чужим і незрозумілим; ми вже звикли бачити у своєму середовищі «християн», які суть християни тільки за назвою, позбавлені релігійного досвіду і навіть не осягають його сутності. І така своєрідна безрелігійність релігійно-прирахованих (у тексті: *религиозно-сопричисленных*) людей усе менше хвилює нас” [11, 65 – 66]. Слабкий живий релігійний досвід, обмеженість однією обрядовістю веде до згасання внутрішнього життя християн, що часто вже нездатні зрозуміти багатогранність його проявів. Блаженний старець, афонський монах Паїсій Святогорець повчав: “В наше время умножились слова и книги, но уменьлись жизненные опыты” [18]. А це свідчить про глибину духовної і релігійної кризи.

Сучасній віруючій людині необхідно повернутися до цільності віри. А Церкві – до таїнств Царства (о. О. Шмеман). Основою Церкви як унікального християнського феномену має бути віра. “Віра вічно народжує і справджує Церкву, і тільки вірі Церква потрібна як «здійснення очікуваного й упевненість у невидимому». І потрібна тільки в міру есхатологізму християнської віри, тобто як таїнство «майбутнього віку»” [30].

Істинна релігійність передбачає в людині (або сповіщає їй) почуття тріпотіння, благоговіння і власної недосконалості.

Святитель Феофан Затворник, стурбований поступовим згасанням внутрішнього життя людей, писав: вони “...начинают уклоняться от веры: одна часть совсем и всесторонне падает в

неверие, другая отпадает в протестантство, третья тайком сплетает свои верования, в которых думает совместить и спиритизм и геологические бредни с Божественным Откровением. Зло растет; зловерие и неверие поднимают голову; вера и православие слабеют. Неужели мы не образуемся?..” [22, 82]. Особливу увагу святий Феофан звертав на сучасних йому богословів, яке страждало розсудковістю і *духовним* незнанням. А Григорій Флоровський, розмірковуючи про сучасне богослов'я, вказував на актуальність досвіду Святих Отців і надуманість схем сучасних богословів: “У мене часто буває дивне почуття. Коли я читаю давніх класиків християнського богослов'я, отців Церкви, розумію, що вони актуальніші для мого часу з його бідами та проблемами, ніж продукція сучасних богословів...” [24].

Але це не значить, що богослов'я взагалі не має бути і його можна замінити іншими формами думки. Богослов'я повинно досліджувати релігійний досвід як, по-перше, досвід Церкви, по-друге, досвід отриманого, трансцендентного Одкровення, а не “іманентного переживання” (О. Шмеман). Болісно переживаючи зовнішнє життя сучасної церкви, протоієрей О. Шмеман порівнював православ'я з супермаркетом. “Кожен вибирає, що хоче: епоху, стиль, *identification*. Неможливо бути собою. Усе «стилізовано» – при відсутності стилю, який завжди створює єдність. Сум обіймає мене: те, що у Православ'ї здається мені найважливішим і цінним, якимось мало відчувається іншими. А вся історична луска приваблює і зачаровує” [30].

Ці та інші прояви релігійної кризи православ'я сприймає як Суд Божий. Відтак секуляризація як явище трагічне і неминуче є процесом *катарсичним*, очищаючим. “Секуляризація відновлює суб'єктивне переживання віри, випробовує її, пробуджує від самозаспокоєності та релігійного самозадоволення” [1].

2. Криза духовності як криза раціоналізму.

“Критика європейського раціоналізму – ключова і «знакова» тема православного любомудрія” [8, 571]. І це зрозуміло. Онтологічно притаманна людині мудрість розуму (універсальне самопізнання духа) стає відчуженою формою, і вкотре на авансцені історії починає панувати головний герой – зіпсутий “натуралізм” і “об'єктивізм” раціоналізм. На превеликий жаль, використовуючи своє “службове” (натуралістичне, прагматичне) становище, “цей

крутіювати хам зайняв місце диктатора і показав таки все своє хамське нутро... Усе вбито розумом. Інструмент уразив по голові господаря – і уразив – усе. І господар став дурним рабом” [12, 357]. З раціоналістичною, розсудковою, антирелігійною культурою, на думку М. Бердяєва, пов’язані культурне зубожіння, послаблення творчості, знищення краси.

Хоча християнська традиція з повагою ставиться до світської освіти. Багато Отців Церкви навчалися у світських школах, академіях і вважали науки, які в них викладали, необхідними для віруючої людини. Святитель Василій Великий акцентував, що християнин повинен запозичувати у “зовнішніх” науках усе те, що може допомагати моральному й інтелектуальному вдосконаленню.

Святитель Григорій Богослов писав: “Полагаю же, что всякий имеющий ум, признает первым для нас благом ученость, и не только сию благороднейшую и нашу ученость, которая, презирая все украшенья и плодovitость речи, емлется за единое спасение и за красоту умосозерцаемую, но и ученость внешнюю, которою многие из Христиан, по худому разумению, гнушаются, как злохудожной, опасной и удаляющей от Бога... Посему не должно унижать ученость, как рассуждают о сем некоторые, а, напротив того, надобно признать глупыми я невеждами тех, которые, держась такого мнения, желали бы всех видеть подобными себе, чтобы в общем недостатке скрыть свой собственный недостаток и избежать обличения в невежестве” [2]. А в такому авторитетному катехизисі, як “Источник знания” св. Іоанна Дамаскіна, заперечення пізнання навіть виокремлювалося в окрему ересь “гносеомахі”. “Необразованные и простецы смешным делом считают науки и не хотят слушать их, потому что ими обличается их невежество, – и они хотят, чтобы все были подобны им; равным образом и невоздержные по жизни и нравам заботливо желают, чтоб все были хуже их, думая снискать себе обезвинение в том, что много злых” [6].

На думку святителя Феофана Затворника, необхідно одухотворити науку, звернути її увагу на виявлення духовності в людині, а це значить, що вона не повинна протиставляти себе вірі.

Як бачимо, православ’я акцентує на розумі, укоріненому в божественному Логосі. Йдеться про одухотворений раціоналізм, воцерковлений розум. Отже, одухотворений розум – це розум

відкритий до зустрічі з благодатним Божественним первнем, що робить можливим творчість у всій її повноті. “Тільки це начало сповіщає істинний смисл і значення як ідеям філософії, так і фактам науки, без чого перші залишаються пустою формою, а другі – байдужим матеріалом” [17, 145].

Людину, в якій розум і серце об’єднані енергією любові, П. Флоренський називає одухотвореною. “Розум жадає любові так само, як і серце, і тільки досягнувши її розквітає. Це є таємницею того, що “любов народжує знання” або “пізнання робиться любов’ю”, – вважав він [23, 138]. Любов – це вище почуття нашої душі, головне почуття природи і передовсім почуття божественне. Без любові немає повного розуміння; і можна довести, що відмінного розуму мудрець, але з холодною, нелюблячою душею, не є вишунюм плодоносної мудрості (М. Максимович). Істина, жива мудрість розуму утверджується на **любові!** І тільки в союзі з цією теплою, світло розуму дає іскри і полум’я живого знання. Душа своїм почуттям проникає в глибини буття, таємниці життя, недоступні для самого лише розуму; бо у природі, як і душі людській, завжди залишається дещо вище пошуків нашого розуму, вище законів, за допомогою яких розв’язує і зв’язує свої вчинки. “Ми живемо тепер у період розумового хаосу і розпаду. Можливо, що сучасна людина не знайшла себе, і різноманітність наявних думок уже не допускає жодної надії на умиротворення. І, може, єдиним світовим сигналом, здатним керувати нами у суцільному розумовому мареві нашого шаленого часу, саме є віра” [27].

3. Криза духовності як втрата єдності традиції і свободи.

Аналіз цього аспекту духовної кризи є продовженням дослідження проблеми [19], актуальність якої позначається особливою роллю в історії людства. Ідеться про *традицію* – феномен, поза яким неможливо осягнути *стан духовності*, актуальні для сучасного суспільства (зокрема українського) проблемні ситуації, що все відчутніше даються взнаки.

На думку С. Франка, вираженням духовної кризи, а відтак втрати істинної життєвості особистісного і суспільного буття, є протиставлення минулого з непорушним у людині прагненням до свободи. Ці дві тенденції, які виражають себе в “консерватизмі”

та “лібералізм”, “правому” і “лівому”, *цинічно*¹ ігнорують онтологічну першооснову суспільного буття – духовне життя в його *соборній* єдності. “Консерватизм, ставший реакцией, стремлением сохранить не жизнь, а безжизненные окостеневшие формы, по самому своему существу разрушителен; радикализм, ставший бунтарством, революцией, по самому своему существу реакционен, ибо, разрушая, не ведет жизнь вперед, а через ее ослабление отталкивает ее назад, на низший уровень” [26]. А наприкінці ХХ ст. О. Шмеман з тривогою напише: “консерватизм печален и тяжел, «революция» – ужасна и страшна, есть всегда пятидесятница дьявола” [30].

Православні мислителі усвідомлювали, що зв’язок із минулим, Переданням, традицією не є для людини рабством. М. Бердяєв, розмірковуючи про свободу людини в суспільстві, наголошував: пам’ять про минуле є духовним, творчо-перетворюючим феноменом, який перемагає історичний час, зберігаючи в собі не статичку, а динаміку минулого. Живий, немеханічний зв’язок людини із своїм народом, глибинними основами залишає можливість бути собою, ставати особистістю. “Особистість убирає в себе універсум, але таке залучення універсуму відбувається не у плані об’єктності, а суб’єктності, тобто екзистенційності. Особистість усвідомлює себе вкоріненою в царство свободи, тобто царство духа, і звідти набирається сили для боротьби й активності. Це і значить бути особистістю, бути свободним” [4].

Діалектична єдність традиції і свободи – це міра (завжди конкретно-історична) самосвідомості, істинного життя людини і спільноти, в якому цінність особистого буття стверджується в його органічному зв’язку з *вічними духовними смислами*, а людина, всупереч тяжко хворому сучасному світу,

“прокладає собі шлях великотрудної історії
в історичній взаємності з іншими
і сходить крізь тимчасове і часове
до над-історичного і неминущого;
хто бере на плечі дедалі більший тягар
все важчих боргів людських

---

¹ Ми не випадково виділили це слово, адже цинізм – особлива форма хибного знання, що особливо притаманна сучасному світові.

і завдяки цьому набуває
необтяженої боргами здатності до свободи” [3, 82].

Минуле не гнітить теперішнє і майбутнє своїм пануванням. “У цій містерії, – писав Г. Флоровський, – священнодіють свободні служителі ідеалів, – правда, в благодатному спілкуванні між собою. Ідеали, що розкриваються в інтимних спогляданнях, і передчуття майбутнього стають справжнім стимулом культурної творчості і життя, – але не як вичерпна програма дій або непогрішима *regula vitae*, а у вигляді надихаючої віри, основою якої є любов. Центр тяжіння повністю переноситься в глибини особистості” [24, 102].

Отже, головною ідеєю, початком і завершенням наших міркувань постає людина як особистий, свободний і відповідальний дух (І. Льїн) і сучасні проблеми його падінь і злетів.

4. Криза духовності як антропологічна криза.

Ми не вийдемо з кризи, доки не зміниться сама людина. І не потрібно нарікати, коли раптом суспільне і особисте життя повертається до нас обличчям зухвальства, розбещеності, розпусти, безсоромності тощо, називаючи це просвітництвом, свободою, блаженством, сміливістю. Не потрібно нарікати на бездуховність у державі, науці, мистецтві, політиці. Усе це твориться людьми і бере початок з особистої духовності. Адже “людський дух за своєю сутністю є самостійним творчим центром; центром любові і споглядання, совісною волею; суб’єктом права; споглядальним художником; віруючим серцем; Божим слугою. У цьому істинна природа духовності, покликання та гідність людини” [11, 105]. Не може бути справедливого влаштування життя без упорядкування людської душі.

Людина за своїм призначенням, підкреслював святий Феофан, “должен жить в духе, духу подчинять и духом проникать всё свое внешнее, то есть жизнь семейную и общественную” [21, 46]. Тільки за такої умови особистість і суспільство будуть розвиватися гармонійно. До того ж святий постійно наголошував, що духовне здоров’я людини зберігає тільки Православна Церква, яка утримує вірність апостольському переданню у своїх вченнях і таїнствах.

Сучасна людина, на думку багатьох православних мислителів, є депресивною істотою, що позбавлена дисципліни духа. Душевна хвороба не дозволяє їй жити помірковано, і тільки два шляхи

відомі їй – або відчай, або егоїзм і гордяня. Вона далека від *смирненя*. Ми нетерпимі не тільки до інших, але й до самих себе. Але “когда человек поймет, как суетен этот мир, – именно потому, что имеет смирение и духовное здоровье, – тогда он начнет обращать на пользу и мирское и поступать правильно” [18]. Згідно з вченням святого Сілуана Афонського, духовний шлях людини складається з трьох етапів: отримання благодаті, її втрата і повернення через подвиг смирення.

Також сучасна людина поступово втрачає відчуття *відповідальності* як стан духовності. А “безответственность постыдна и отвратительна во всех областях духа. Неприличен безответственный ученый: он является или болтуном или торговцем истиной. Преступен безответственный воспитатель. Жалок и ядовит безответственный художник. Безответственный политик должен понести наказание. Но безответственность в области религии... является грехом непростимым, грехом «против Духа»” [11, 100].

Висновки. Представлені в статті роздуми й повчання представників православ'я – це лише невеличка частинка духовного айсбергу, який допомагає наблизитися до розуміння сучасної духовної кризи.

Довго думалося про найголовніше. Вирішили відмовитися від зайвих слів і, переживаючи разом з І. Ільїним, підсумувати: “Так, у людях мало любові. Вони усунули її зі свого культурного акту: з науки, віри, мистецтва, етики, політики і виховання. І внаслідок цього сучасне людство вступило у духовну кризу, небачену за своєю глибиною і за своїм розмахом” [9, 62].

Література

1. Августин, Архиепископ Львовский и Галицкий. Традиционные религии перед вызовом секуляризации [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://orthodox.org.ua/page-1362.html>.
2. Антоний Великий. Наставления о доброй нравственности и святой жизни : в 170-ти главах [Электронный ресурс] / Преподобный Антоний Великий. – Режим доступа : <http://www.magister.msk.ru/library/bible/comment/antonv/antonv01.htm>.
3. Батіщев Г.С. Діалектичні рядки / Г.С. Батіщев // Філософська і соціологічна думка. – 1993. – № 4. – С. 73 – 84.
4. Бердяев Н. Духовное состояние современного мира / Н. Бердяев // Бердяев Н. Философия творчества, культуры и искусства : в 2 т. /

Н. Бердяев. – М. : Искусство ; ИЧП “ЛИГА”, 1994. – Т. 1. – 542 с. – (Русские философы XX в.).

5. Бердяев Н.А. Общество и свобода. Социальное прелъщение и рабство человека у общества. Раздел 4. [Электронный ресурс] / Н.А. Бердяев // Бердяев Н.А. О рабстве и свободе человека / Н.А. Бердяев. – Режим доступа : <http://www.vehi.net/berdyayev/rabstvo/index.html>.

6. Гегель Г.В.Ф. Феноменология духу / Г.В.Ф. Гегель ; з ним. пер. П. Таращук ; Наук ред. пер. Ю. Кушаков. – К. : Вид-во Соломії Паличко “Основи”, 2004. – 548 с.

7. Григорий Богослов. Слово 43. Надгробное Василию, архиепископу Кесарии Каппадокийской [Электронный ресурс] / Святитель Григорий Богослов. – Режим доступа : <http://www.orthlib.ru/Gregory Nazianzen/basil.html>.

8. Григорий Палама. Для чего и до каких пор полезно заниматься словесными рассуждениями и науками [Электронный ресурс] / Святитель Григорий Палама. – Режим доступа : <http://www.pagez.ru/lsn/0092.php>.

9. Даренський В.Ю. Воцерковление разума (парадигмальний принцип русської класическої філософії) / В.Ю. Даренський // Колізії синтезу філософії і релігії в історії вітчизняної філософії (до 180-річчя Памфіла Юркевича та 130-річчя Семена Франка). Український часопис російської філософії. Вісник Товариства російської філософії при Українському філософському фонді. – Вип. 7. – Полтава : АСМІ, 2007. – С. 567 – 581.

10. Ильин И.А. Аксиомы религиозного опыта / И.А. Ильин // Ильин И.О. Основы христианской культуры / И.А. Ильин. – М. : Эксмо, 2011. – С. 63 – 704. – (Великая отечественная литература).

11. Ильин И.А. Путь духовного обновления / И.А. Ильин. – М. : “Альта-Принт”, 2006. – 448 с.

12. Ильин И.А. Собрание сочинений. Переписка двух Иванов (1927 – 1934). (И. Ильина и И. Шмелева) / И.А. Ильин. – М. : Русская книга, 2000. – 560 с.

13. Ильин И.О. Основы христианской культуры / Иван Ильин // Ильин И.О. Основы христианской культуры / Иван Ильин. – М. : Эксмо, 2011. – С. 7 – 62. – (Великая отечественная литература).

14. Лимонченко В.В. Опыт философской аналитики антропологического дискурса в Православии : монографія / Вера Владимировна Лимонченко. – Дрогобич : Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2014. – 475 с.

15. Макарий Египетский. Духовные слова и послания / Преподобный Макарий Египетский. – М. : Индрик, 2002. – 1041 с.

16. Паисий Святогорец, старец. Письма [Электронный ресурс] // Сайт : Приложение Православной энциклопедии “Азбука веры”. – Режим доступа : http://azbyka.ru/otechnik/?Paisij_Svjatogorets/pisma.

17. Про духовне відродження українського суспільства в умовах глобалізації світу. Декларація Помісного Собору Української Православної Церкви Київського Патріархату [Електронний ресурс] / Сайт : Релігійно-інформаційна служба України. – Режим доступу : http://theology.in.ua/ua/index/resourses/church_doc/uockp_doc/34100.

18. Соловьев В.С. Философские начала цельного знания / В.С. Соловьев // Сочинения : в 2-х т. – М. : Мысль, 1988. – Т. 2. – С. 140 – 288.

19. Ткаченко О.А. Духовність традиції: соціально-філософський аналіз : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / О.А. Ткаченко ; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – К., 2010. – 19 с.

20. Токарева С.Б. Проблемы духовного опыта и методологические основания анализа духовности / С.Б. Токарева. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2003. – 256 с.

21. Феофан Затворник. Мысли на каждый день года по церковным чтениям из Слова Божия / Святитель Феофан Затворник. – М., 1991.

22. Феофан Затворник. Что есть духовная жизнь и как на нее настроиться? / Святитель Феофан Затворник. – 6-е изд. – Л. : Знание, 1991. – 288 с.

23. Флоренский П.А. Pro et contra: Личность и творчество Павла Флоренского в оценке рус. мыслителей и исследователей : антология / П.А. Флоренский ; Сост., вступ. ст., примеч. и библиогр. К.Г. Исупов. – СПб. : РХГИ, 1996. – 752 с. – (Русский путь).

24. Флоровский Г. О народах не-исторических (Страна отцов и страна детей) / Г. Флоровский // Флоровский Г. Из прошлого русской мысли / Г.В. Флоровский ; Сост.: М.А. Колеров, Ю.П. Сенокосов. – М. : Аграф, 1998. – 432 с.

25. Флоровский Г.В. Утрата библейского мышления [Электронный ресурс] / Прот. Георгий Флоровский. – Режим доступа : <http://lib.eparhia-saratov.ru/books/20f/florovsky/scripture/contents.html>.

26. Франк С.Л. Духовные основы общества / С.Л. Франк. – М. : Республика, 1992. – 510 с.

27. Франк С.Л. Крушение кумиров : сочинения / С.Л. Франк. – М. : Издательство “Правда”, 1990. – 608 с.

28. Фудель С.И. Путь Отцов. Предисловие [Электронный ресурс] / С.И. Фудель. – Режим доступа : <http://www.pravoslavie.ru/put/biblio/fudel.htm>.

29. Хоружий С. Православно-аскетическая антропология и кризис современного человека / С. Хоружий // Православное учение о человеке. Избранные статьи. – М. : Клион, 2004. – С. 154 – 167.

30. Шмеман А. Дневники (фрагменты) [Электронный ресурс] / Протопресвитер Александр Шмеман. – Режим доступа : <http://www.gp-net.ru/book/OurAutors/shmeman/dnevnik.php>.

Ткаченко Александр. К проблеме кризиса духовности в измерениях православия. В статье актуализируются основные аспекты кризиса духовности: антропологический, религиозный, рационалистический, утраты единства традиции и свободы. Одна из главных идей исследования – человек как личный, свободный и ответственный дух. Утверждается, что бездуховность в науке, искусстве, политике, семье начинается с личной бездуховности. Современному человеку необходимо возвратиться к любви, цельности веры и смирения.

Ключевые слова: аскеза, вера, религиозный опыт, духовность, кризис, любовь, рационализм, свобода, творчество.

Tkachenko Oleksandr. The problem of the crisis of spirituality in Orthodoxy dimensions. In the article the main aspects of the crisis of spirituality are actualized: anthropological, religious, rational, loss of unity of the tradition and freedom. One of the main ideas of the study is a human being as a personal, free and responsible spirit. It is stated that the lack of spirituality in science, art, politics, family originates from the personal lack of spirituality. A modern man should return to love, faith and humility integrity.

Key words: asceticism, faith, religious experience, spirituality, crisis, love, rationality, freedom, creativity.